

Ірина Руснак,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-8355-7389>

e-mail: i.rusnak@kubg.edu.ua

ІСТОРИЧНА ПРОЗА ЯК ЦІЛЕСПРЯМОВАНА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТИ

(Рецензія: *Набитович, І. Gloria et sacrum. Історична проза української еміграції: монографія. Польща, Люблін: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, 2022. 230 с.*)

Монографія «*Gloria et sacrum*. Історична проза української еміграції» Ігоря Набитовича вийшла друком у видавництві Університету Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні (Польща) 2022 року. На момент її завершення докonalним став факт екзистенційного (а за висловом О. Багана, «майже есхатологічного») конфлікту сучасності — повномасштабного московського вторгнення в незалежну Україну. Мета агресора достоту відома — тотальне знищення Української Держави, української мови, української ідентичності, Української Нації, brutальне поглинання її території, історії та культури. Тож у своєму протистоянні з ним українство початку ХХІ століття впевнено заявило про себе як понадчасову спільноту «і мертвих, і живих, і ненарождених» (Т. Шевченко) краян, спільноту, що свідомо вступила у безкомпромісну боротьбу за своє БУТИ. Але в історії так було не завжди. Кількасотлітня агресія і завдані московитами поразки спричинили появу в українців стійких почуттів екзистенційного страху, історичної травмованості, безповоротної втрати життєвого простору; спровокували виродження цілих поколінь української еліти, які катастрофічно швидко змарнували національну гідність і візію власної держави, пішли на угодовство з відвічним ворогом.

Усі названі проблеми були або табуйовані, або ідеологічно переінакшені українською підсоветською літературою. Можливість достовірно освоювати їх на художньому рівні мало лишень еміграційне письменство міжвоєнної та повоєнної доби. Упродовж кількох десятиріч років витворився цілий пласт української еміграційної літератури (зосібна історичної епіки), що взяв на себе обов'язок у Слові відтворити, віднайти і ви-найти українське історичне минуле, плекати і берегти пам'ять про справжнє минуле, зрештою — змоделювати вільне май-

бутнє нації. Написана у вільному світі історична проза й стала об'єктом наукової уваги в рецензованій праці. Важливо наголосити багаторічний інтерес Ігоря Набитовича до цього набутку, налаштованість науковця на віднаходження актуальних для нашого сьогодення значущих смислів.

У своїй монографії вчений виходив із розуміння того, що пам'ять, історія й історичний роман мають колективний простір, спільні «поля битв» для освоєння і подання минулого. Однак для кожного з них існує своя перспектива й нарративні стратегії його репрезентації. Він розглядає історичну прозу як рельєфний простір для взаємопроникнення важливих ідей і концептів, естетичної, образної парадигми, що виникають на пограниччі пам'яти, історії і літератури.

Науковець із усього масиву історичної епіки обрав для дослідження твори, що на різних рівнях осмислювали дві магістральні теми (і цим суттєво відрізнялися від історичної прози підсоветських авторів): 1) боротьбу з Московією за незалежність; 2) освоєння біблійних сюжетів і релігійних мотивів. Автор поставив за мету «у парадигмальній перспективі двох категорій — *gloria* (слава) та *sacrum* (священний сакральний)» (Набитович, 2022, с. 14) розглянути основні тенденції розвитку еміграційної історичної епіки, окреслити її концептуальні ідеї, основні мотиви та образи.

Монографія чітко структурована, складається із внутрішньо завершених частин: *передслів'я*, чотирьох *оглавків* (розділів) з різною кількістю підрозділів, *послів'я*, анотацій польською й англійською мовами і вибраної бібліографії. Окремі терміни для позначення завершених фрагментів наукового тексту демонструють відданість автора традиції, що також відчутна і в латиномовних назвах розділів.

Рецензована монографія масштабна і постановкою наукової проблеми, і викінченим її осягненням. І. Набитович розглядає історичну прозу еміграції як цілеспрямовану політику пам'яті, специфічну історіософську, а подекуди й ідеологічну структуру. Це спонукало дослідника обрати гетерогенний підхід для осмислення конкретних літературних явищ, що дозволило органічно поєднати традиційні методи з новаторськими для ґрунтовної інтерпретації художніх текстів. Уявлення Райнгарта Козеллека про пов'язання «подій» і «структур», концепції Моріса Гальбвакса про механізми перетворення та вписування індивідуальної пам'яті в колективну, їх вплив на сучасні соціологічні, культурологічні, філософські студії, *пам'яттеві гієрархії* (колективна пам'ять = комунікативна + культурна) Яна та Аляйди Ассманів, ідеї *історичної пам'яті* Йорна Рюзе-на — весь цей інструментарій дає змогу глибше зрозуміти тенденції розвитку української літератури за межами материкової України. Автор монографії стоїть на позиції, що літературознавство є частиною трансдисциплінарних досліджень над пам'яттю, тож має закладати культурно-пам'яттеву контекстуалізацію літературних творів. Із такої перспективи він розглядає історичну прозу як невідлучну частину ширшої проблеми — пам'яті культури.

Продуктивними для розмислів науковця були ідеї про подібність діяльності історика й письменника Робіна Колінґвуда та концепція історичного нарративу Гейдена Вайта. Органічно в монографії експліковано ідеї П'єра Нора про історичну та романну нарацію, а також наукові роздуми Фернана Броделя, Едварда Саїда та інших дослідників. Опертя на оригінальні дослідження авторитетних закордонних і сучасних українських учених забезпечило глибоку аналізу історичної прози письменників-емігрантів.

Проаналізувавши розвиток історичного мислення в європейській культурі, автор переконливо відтворив особливості взаємовідносин історичної прози та історії; окреслив спільне й відмінне між літературними й історіографічними нарративами; зробив спробу провести демаркаційну лінію між тим, що *описується*, і тим, що *оповідається*; схарактеризував основні стратегії й ідейно-естетичні ознаки української еміграційної історичної епіки ХХ століття.

У книзі послідовно потверджено, що історична епіка з'явилася «на межі двох нарративних стратегій: історіографії, завдання якої — відтворення “справжнього минулого”, та художньої

літератури, як особливого засобу мистецького освоєння світу» (Набитович, 2022, с. 217). Для української нації з її дискретною державницькою традицією проза про історичне минуле мала стати важливим фактором конструювання національної пам'яті, засобом збереження національних традицій, продукування національних мітів, проектування минулого на сьогочасні національні проблеми.

Із-поміж продуктивних історичних тем еміграційної прози ХХ століття автор виокремив дві, що для советських митців були табуйовані. Значний масив становили твори, наратив яких був пов'язаний із боротьбою за незалежність України, плеканням політичної, культурної та наукової самодостатності, формуванням української політичної еліти. Це передовсім історичні романи про Богдана Хмельницького і воєнне українсько-польське протистояння у XVII віці; важливі віхи української історії XVIII століття, зокрема твори про державотворчу діяльність гетьманів Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Кирила Розумовського та інших. Художнє освоєння Біблійних тем, мотивів та образів характерне для іншої групи історичних творів. Цей оригінальний мистецький досвід збагатив українську літературу стилізаціями Святого Письма, новими жанровими утвореннями, контамінаціями історіософських і релігійних проблем тощо.

Проінтерпретувавши історичну епіку української еміграції, автор монографії наголосив, що актуалізовані художнім набутком Віктора Домонтовича, Наталени Королевої, Миколи Лазорського, Юрія Липи, Леоніда Мосендза, Леоніда Полтави, Юліяна Радзикевича, Панаса Феденка і Василя Чапленка проблеми української нації не втратили своєї сьогочасності, особливо на тлі теперішньої жорстокої війни.

Вдумлива інтерпретація історичної епіки дала можливість І. Набитовичу обґрунтувати кілька висновків:

- історичне письменство стало одним із вагомих факторів віднаходження українською еміграцією власної духовної царини в іншопросторі;
- письменники мають суб'єктивні підходи до осмислення історичних подій і доповнюють антропологічною перспективою нарративні стратегії;
- художня уява дає можливість митцеві висловлювати певні історіософські узагальнення, пропонувати власне тлумачення національних, політичних, соціокультурних та інших прагнень свого народу; саме так кристалізується його власна, відмінна від інших візія минулого;

• українська історична проза еміграції в контексті конструювання основ національної ідентичності (через пошук закорінення в минулому) витворює тривкий системний ефект національного самоусвідомлення, етнічної самоідентифікації;

• історична епіка українських еміграційних прозаїків на художньому рівні конструювала минуле як націєтворчий міт, тоді як письменники підсоветської України змушені були працювати в чужій ідеологічній парадигмі, обслуговуючи тим самим ідеологеми імперського режиму;

• історична проза, як частина національної літератури, є тривким складником культурного буття модерних націй. Одне з основних її завдань полягає у формуванні культурної пам'яті спільноти, яка творить національний простір, структурує минуле та зберігає його вищепність й неповторність;

• українським еміграційним письменникам вдалося відновити перервану советською окупацією традицію осягнення тем і мотивів Святого Письма, збагатити її новими наративними стратегіями.

Рецензована праця має комплексний характер, відзначається системністю та інноваційністю, оскільки спрямована на інтеграцію знань і методів з різних царин гуманітаристики: філософії, історіософії, антропології, історії, психології, теорії літератури тощо. Це ґрунтовне міждисциплінарне дослідження в галузі україністики, понятійно-категоріальний апарат якого сприятиме ефективній комунікації вчених-гуманітаріїв.

У терміносистемі наукового стилю І. Набитовича переважають нормативні фахові поняття, однак трапляються запозичені з інших наукових галузей терміни, що цілком виправдано міждисциплінарним спрямуванням дослідження. Так, у тексті натрапляємо на поняття з міто-

логії (кайрос), лінгвістики (контамінація), хімії (кристалізація), біології (енграма), географії (кордон, демаркація), геометрії (трикутник), музики (симфонія), малярства (перспектива, контур), релігії (канон, предтеча) тощо. Подекуди вони набувають певного емоційного забарвлення або ж надають висловлюванням науковця більшої виразності та чіткості. Загалом наукова мова І. Набитовича бездоганна, їй характерні компактність і правильність; учений послідовно дотримується питоми української мовної традиції. Поеднання цих ознак із певною схвильованістю суб'єктивно-об'єктивних оцінок надає рецензованій монографії глибокої переконливості.

Новаторський погляд на спадщину письменників-емігрантів визначає начасність наукового дослідження «*Gloria et sacrum*. Історична проза української еміграції», оскільки проінтерпретовані художні тексти дають можливість нині сущим переосмислити окремі факти історії України, проникнути в глибини менталітету та духу попередніх і відновити національну пам'ять сучасних поколінь, спроектувати досвід минулого на вирішення проблем сьогодення.

Сучасним українцям монографія І. Набитовича дає можливість осмислити незаангажовану художню інтерпретацію історичного досвіду попередніх поколінь, спонукає до пошуку ефективних і водночас адекватних відповідей на виклики сьогодення. Для західного інтелектуала книга відкриває історіософські погляди українських письменників-емігрантів на історичний розвиток України, демаскує облуду експлуатованих агресором навіть сьогодні наративів про виключне московське право на «київську спадщину», розвінчує міфологему «адін народ» і твердження про недолугість української культури, зрештою акцентує значення сучасної України як форпосту демократичних цінностей і свобод.

Рецензія надійшла до редакції 14.09.2024
Прийнято до друку 16.10.2024